

УДК 349.6:504.7

П. А. Березінський

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ТА ЗНАЧЕННЯ НООСФЕРНОГО (ІНФОРМАЦІЙНОГО) ТИПУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ДЛЯ СУЧАСНОЇ ЕКОЛОГО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ

Постановка проблеми. В сучасний період у науковій літературі все частіше зустрічаються твердження про зародження принципово нового типу природокористування – *ноосферного* або *інформаційного*. Сьогодні настав той час, коли розум у найбільш високому розумінні повинен визначати ставлення до навколишнього природного середовища. Гармонізація стосунків людини з природою можлива шляхом перебудови технологій таким чином, щоб вони перестали бути шкідливими. Для цього, у свою чергу, необхідна й перебудова свідомості самої людини. Перебудова людської діяльності повинна йти не супроти, а в унісон з організованістю біосфери, бо людство, що творить ноосферу, усіма своїми коренями пов'язане з біосферою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Слід зазначити, що не всі автори та вчені еколого-правового напрямку визнають, а тим паче, виділяють ноосферний тип у окремий вид природокористування, проте такі вчені, як О.С. Баб'як, П.Д. Біленчук, Ю.Д. Бойчук, М.М. Бринчук, Ю.А. Злобін, І.І. Каракаш, М.І. Малишко, О.О. Сурілова, неодноразово у своїх наукових працях наголошували на зародженні та становленні принципово нового типу природокористування для сучасних умов існування всього людства планети Земля – ноосферного.

Мета і завдання дослідження. Мета пропонованої статті – аналіз зародження та умов поступового становлення *ноосферного* типу природокористування в Україні.

Для досягнення поставленої мети необхідним є розв'язання таких завдань:

- дослідження витоків зародження ноосферного типу природокористування, його поняття, сутності та змісту;
- визначення кола умов становлення ноосферного природокористування у сучасних умовах взаємовідносин людини з природним середовищем.

Виклад основних положень. Незалежній Україні дісталася тяжка спадщина. Нинішні біди – це прямий наслідок безладного промислового розвитку, безмірної експлуатації природних ресурсів, нехтування законами природи й елементарними потребами людей. Радянськими законодавчими актами не було прямо задекларовано право громадян на сприятливе довкілля, не кажучи вже про застосування такого права [1; 4].

Лише з часу прийняття 16 липня 1990 р. Декларації про державний суверенітет України та проголошення 24 серпня 1991 р. Акта незалежності, який був схвалений 1 грудня того ж року на Всеукраїнському референдумі, для України розпочався якісно новий етап її історичного розвитку як суверенної, незалежної, демократичної правової держави [2; 3]. Таким чином, вперше право громадян на сприятливе довкілля було проголошено у Декларації про державний суверенітет України.

У ст. 3 Конституції України зазначено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цін-

ністю». Таким чином, захист людини, охорона її життя і здоров'я від негативного впливу навколишнього середовища є пріоритетним напрямком державної політики, в тому числі і в галузі екологічної безпеки та охорони довкілля. Так, у ст. 50 Конституції України зазначається, що «кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена».

У свою чергу, в ст. 8 Закону України «Про інформацію» зазначається, що «документована або публічно оголошена інформація про події та явища у галузі охорони здоров'я, а також у екологічній сфері є об'єктом інформаційних відносин». Крім цього, існує ще й Постанова Верховної Ради України «Про основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», в якій зазначено, що основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки розроблено відповідно до ст. 16 Конституції України, якою визначено, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави.

Професор М.І. Малишко справедливо зазначає, що всі ці проблеми сьогодні стали найважливішими, тому що вони набули глобального характеру. Від їх розв'язання залежить подальше існування людства, причому вони сьогодні актуальні для всіх країн світу, у тому числі і для України.

У середині 1990-х рр. виникли нові екологічні проблеми глобального характеру. Чисельність населення Землі порівняно з 1965 роком майже подвоїлася. Якщо в 1960-ті та 1970-ті рр. були лише нечіткі прогнози щодо випадання кислотних дощів, руйнування озонового шару і потепління клімату, то зараз це реальність. Вода, ґрунт і всі інші життєво необхідні нам ресурси наблизилися до межі їх можливого використання. У той же час природоохоронний рух, що зараз поширюється, може призвести до швидких і глибоких змін, бо підготовча робота вже проведена. Через 30–50 років він здатний зробити нестійкий зараз розвиток цивілізації стійким [3, с. 16].

Отже, в середині ХХ століття виникає нове бачення природи. Остання стала сприйматися як навколишнє середовище і зовнішня необхідна умова життя людини, яким загрожує небезпека, отже, необхідний і захист. Формуються першочергові завдання з охорони природи. Формується екологічне право як галузь права. Неабиякий вплив на змінення світосприйняття суспільства справила праця «Межі росту» (The Limits to Growth), в якій передбачалася деградація природного середовища, що вийшла у світ в 1972 р. (під ред. Медоуза Д., Нью-Йорк, США) [4, с. 5].

У сучасний період у науковій літературі все частіше зустрічаються твердження про зародження принципово нового типу природокористування – ноосферного або інформаційного. Саме сьогодні настав той час, коли розум у найбільш високому розумінні повинен визначати ставлення до навколишнього природного середовища [3, с. 272].

Теоретичне обґрунтування необхідності і неминучості встановлення ноосферного типу природокористування вітчизняною наукою пов'язує з ім'ям видатного вченого ХХ ст., засновника геохімії, біогеохімії, радіогеології В. Вернадського (1863–1945) та його вченням про ноосферу. У 1944 р. він сформулював поняття ноосфери (від гр. *noos* – розум), тобто сфери розуму на нашій планеті, коли людина, ставши потужною геологічною силою, осягаючи закони природи, може перебудовувати «своєю працею і думкою область свого життя».

В.І. Вернадський встиг тільки в загальних рисах намітити основи цього вчення (він помер у січні 1945 р.), але його слова залишаються актуальними і звучать застережливо: «У геологічній історії біосфери перед людиною відкривається величезне майбутнє, якщо вона зрозуміє це і не буде використовувати свій розум і свою працю на самознищення». Отже, Вернадський хотів сказати, що гармонізація стосунків людини з природою можлива шляхом перебудови технологій таким чином, щоб вони перестали бути шкідливими. Для цього, у свою чергу, необхідна й перебудова свідомості самої людини. Перебудова людської діяльності повинна йти не супроти, а в унісон з організованістю біосфери, бо людство, що творить ноосферу, усіма своїми коренями пов'язане з біосферою [3, с. 272].

У свою чергу, біосфера – це зона активного життя, що охоплює нижню частину атмосфери, гідросферу і верхню частину літосфери. У біосфері живі організми (жива речовина) і середовище їхнього мешкання органічно пов'язані і взаємодіють один з одним, утворюючи цілісну динамічну систему. Термін «біосфера» було введено у 1875 р. Е. Зюссом. Вчення про біосферу як про активну оболонку Землі, у якій сукупна діяльність живих організмів (у тому числі людини) проявляється як геохімічний фактор планетарного масштабу і значення, створено В.І. Вернадським (1926 р.) [5, с. 143]. Отже, ноосфера – це біосфера, перетворена людьми відповідно до пізнаних і практично освоєних законів її будови і розвитку. Вона є необхідним і природним наслідком людських зусиль.

Що ж таке ноосфера – утопія чи реальна стратегія виживання?

Праці В.І. Вернадського дозволяють більш обґрунтовано відповісти на поставлене запитання, оскільки в них зазначений перелік конкретних умов, необхідних для становлення й існування біосфери:

- 1) заселення людиною всієї планети;
- 2) різке перетворення засобів зв'язку й обміну між країнами;
- 3) посилення зв'язків, у тому числі політичних, між усіма країнами світу;
- 4) початок переважання геологічної ролі людини над іншими геологічними процесами, що відбуваються в біосфері;
- 5) розширення меж біосфери і вихід в космос;
- 6) відкриття нових джерел енергії;
- 7) рівність людей усіх рас і релігій;
- 8) посилення ролі народних мас у вирішенні питань зовнішньої і внутрішньої політики;
- 9) свобода наукової думки і наукового пошуку від тиску релігійних, філософських і політичних факторів та створення в державному устрої умов, сприятливих для свободи наукової думки;

10) продумана система народної освіти і зростання добробуту трудящих; створення реальних умов для запобігання бідності, недоїдання і голоду; здійснення заходів, спрямованих на боротьбу з поширеними хворобами;

11) розумне перетворення природи Землі з метою зробити її здатною задовольняти всі матеріальні, естетичні і духовні потреби зростаючого населення;

12) виключення війн з життя суспільства [3, с. 273].

Якщо говорити про виконання цих умов на даний час, то одні з них не виконані, інші виконані з різними результатами, у тому числі і з трагічними наслідками для природи. Коли людина виконає всі умови, лише тоді можна буде говорити про утвердження нового стану біосфери – ноосфери.

Проте слід зазначити, що чіткого практичного визначення поняття ноосферного природокористування в сучасній літературі не міститься [6; 7]. Процес утворення ноосфери досить поступовий, і сьогодні думки вчених про реальність ноосфери неоднозначні. Навіть сам Вернадський, зі всією властивою йому геніальністю, де в чому помилявся.

Ноосферу треба сприймати як символ віри, як ідеал розумного втручання людини у біосферні процеси і вживати необхідних заходів щодо втілення цього ідеалу. «Біосфера перейде так чи інакше, рано чи пізно в ноосферу... На певному етапі розвитку людина вимушена буде взяти на себе відповідальність за подальшу еволюцію планети, інакше у неї не буде майбутнього», – писав В.І. Вернадський.

Інформаційний тип природокористування пов'язується із сучасною комп'ютерною революцією. Зазначене природокористування засновано на зародженні систем штучного інтелекту, біотехнологій, генної інженерії, встановленні «нового світового порядку» і «справедливої системи» розподілу природних ресурсів між «багатими» і «бідними» на них країнами. Крім того, основною ознакою ноосферо-інформаційного типу природокористування має стати створення штучних саморегулюючих біосистем [6; 7]. Однак і етичні критерії виявляються незамінними при розв'язанні таких пекучих проблем сучасності, як можливість зміни клімату великих регіонів Землі, штучна зміна геному людини методами генної інженерії, генетичний контроль при укладанні шлюбів і, нарешті, клонування людей методами біотехнології та евтаназія. Науково-біологічних критеріїв у цих випадках недостатньо [7, с. 22].

Отже, послідовники вчення про ноосферу виходять з неприпустимості використання сили людського розуму для знищення чи продавлення живого, як це відбувалося у минулому і, на жаль, відбувається у наш час. Сила людського розуму повинна стати справедливою, доброю по відношенню до людини і до оточуючого її середовища, до планети Земля, до навколоземного простору і космосу у цілому.

Ноосфера – це гармонійно перетворені (перевтілені) науковою думкою відносини між людьми, між природою та суспільством, органічними і неорганічними, свідомими та тими, у яких свідомість відсутня, силами світу. Створення ноосфери немислимо без усвідомлення етичних і правових сторін верховенства людського розуму, що приймає на себе місію визначати розвиток світу, направляти та регулювати його рух. Розум людини, його наукова думка, за словами В.І. Вернадського, повинні врятувати людство від загибелі.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Вчення про ноосферу підкреслює значення ідей природного права і природної справедливості.

вості, що вказують на норми, з якими повинна рахуватися людина, намагаючись встановити збалансовані відносини між суспільством і природою, забезпечити рівновагу та гармонію у цих взаємовідносинах. Освоюючи природу, людина змінює себе відповідно до законів природи, природних імперативів. Завдяки цьому вона здатна зберігати за собою функції регуляції та контролю над соціальними та природними процесами.

Вчення про ноосферу, розроблене ще у першій половині ХХ ст., на практиці, на жаль, залишається нереалізованим. Воно несе величезний потенціал, особливо в умовах глобальної екологічної кризи. За свідченнями теоретиків права, вчення про ноосферу може слугувати науковою та філософською основою юридичного світосприйняття у майбутньому [8, с. 22].

Література

1. Екологічне право України : навчальний посібник / Баб'як О.С., Біленчук П.Д., Чирва Ю.О. – К. : Атіка, 2000. – 216 с.
2. Малишко М.І. Основи екологічного права України : навч. посібник. Бойчук Ю.Д. – К. : МАУП, 1999. – 152 с.
3. Екологія і охорона навколишнього середовища : навчальний посібник Бойчук Ю.Д., Солошенко Е.М., Бугай О.В. – 2-ге вид., стер. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. – 284 с.
4. Сурілова О.О. Порівняльне екологічне право : навчальний посібник – Одеса : Юридична література, 2005. – 104 с.
5. Советский энциклопедический словарь. – М. : «Советская Энциклопедия», 1979. – 1600 с.
6. Природноресурсове право України : навч. посіб. / За ред. І. І. Каракаша. – К. : Істина, 2005. – 376 с.
7. Злобін Ю.А. Загальна екологія : навчальний посібник / Ю.А.Злобін, Н.В. Кочубей. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. – 416 с.
8. Бринчук М.М. Экологическое право (право окружающей среды) : учебник для высших юридических учебных заведений. – М. : Юристъ, 2000. – 688 с.

Анотація

Березинський П. А. Поняття, зміст та значення ноосферного (інформаційного) типу природокористування для сучасної еколого-правової думки. – Стаття.

Стаття присвячена питанню зародження якісно нового типу природокористування у сучасних умовах, необхідності визначення його як концептуальної основи юридичного світосприйняття у майбутньому. Розглядається сучасний еколого-правовий стан взаємовідносин суспільства з природним середовищем.

Ключові слова: ноосфера, біосфера, екологічна криза, ноосферний тип природокористування, юридичне світосприйняття.

Аннотация

Березинский П. А. Понятие, содержание и значение ноосферного (информационного) типа природопользования для современной эколого-правовой мысли. – Статья.

Статья посвящена зарождению качественно нового типа природопользования в современных условиях, необходимости определения его как концептуальной основы юридического мировосприятия в будущем. Рассматривается современное эколого-правовое состояние взаимоотношений общества с природной средой.

Ключевые слова: ноосфера, биосфера, экологический кризис, ноосферный тип природопользования, юридическое мировосприятие.

Summary

Berezinsky P. A. The concept, content and meaning of the noosphere (information) of the type of nature for modern environmental and legal thought. – Article.

Article is devoted to the emergence of a qualitatively new type of use of the nature in modern conditions, the need to define it as a conceptual framework for the legal worldview in the future. Of the art environmental and legal status of the relationship of society with the natural environment.

Key words: noosphere, the biosphere, the ecological crisis, noosphere type of nature, the legal perception of the world.